

שיר מזמור ליום עצמאותנו

עיון בתהלים קז

הרב יואל בן-נון

פתיחה

מזמור ק"ז בתהלים, הפותח את החלק החמישי של הספר לפי חלוקת המסורה, נאמר על ידי עדות המזרח בפסח, ועם קום המדינה תוקן על ידי הרבנות הראשית בראשותם של הרב הרצוג והרב עוזיאל להיאמר בפתיחת תפילות ליל יום העצמאות. אנו נטען, כי בתקנה זו הרבנות הראשית רק חשפה את כוונתו המקורית של משורר התהלים, שייעד מזמור זה, כשיר נבואי, לכבוד עצמאותה של מדינת ישראל – מדינת קיבוץ הגלויות.¹ המזמור בנוי משבעה בתים המתחלקים לשלוש קבוצות: הבית הפותח, ארבעת הבתים האמצעיים ושני הבתים המסיימים. אנו נדון בכל בית בנפרד, לפי סדר המזמור.

בית א' – מזמור קיבוץ הגלויות

ה'דו לה' פי טוב	פי לעולם חסדו.
'אמרו גאולי ה'	אשר גאלם מיד צר.
ומארכות קבצם	ממזרח וממערב מצפון ומים. (פס' א-ג)

בפתיחת המזמור, מתייחס משורר התהלים ל"גאולי ה' אשר גאלם מיד צר". ללא הסבר, יכול היה כל קורא לפרש את הגאולה שעליה מדובר כאן בהתאם לתפיסת הגאולה שלו: הקמת בית המקדש, תחיית המתים, המלכת מלך, ביאת המשיח או תיקון עולם במלכות שד-י. אולם המזמור אינו מזכיר אף אחד מאלה, ומיד מפרש מהי הגאולה שאליה הוא

* גרסה קודמת של המאמר הופיעה בדף קשר לתלמידי ישיבת הר עציון, 759 (תש"ס). הפניות סתמיות הן לתהלים קז.

1 וכך פירשו כבר המאירי, פירוש לספר תהלים, ירושלים תשל"א, עמ' 213 (בהשלמת קיצורים): "נראה לי שזה המזמור נאמר] בנבואה על הגאולה מזה הגלות הארוך שאנחנו בו בצרות גדולות... וראיה לפי[רוש] זה אמרו: 'גאלם מיד צר ומארכות קבצם', אע"פ שאפשר לדחק בפי[רוש]".

מתכוון: "מארצות קבצם" – קיבוץ גלויות המוני.² בכל ימי עם ישראל ובכל תולדות העולם, מעולם לא היה קיבוץ גלויות המוני במימדים עליהם מדבר המזמור. ממצרים ומבבל יצאו בני ישראל בקבוצה אחת ובכיוון אחד, לא מארבע כנפות הארץ או באניות דרך הים. רק בקיבוץ הגלויות האחרון, זה של התנועה הציונית, התגשמה הגאולה האמורה במזמור בכל עוצמתה: קיבוץ גלויות מארבע כנפות הארץ, בנתיבי המדבר, במטוסים ובאניות בדרך הים. בניגוד לנבואת ישעיהו, שם ביאת המשיח – "ויצא חטר מגזע יש"י" – קודמת לקיבוץ הגלויות – "ואסף נדחי ישראל ונפצות יהודה יקבץ מארבע כנפות הארץ" (ראו ישעיהו יא), המשורר כלל אינו מזכיר במזמור זה את מלך המשיח. נראה שמזמור ק"ז מצטרף לפרשת התשובה בדברים – "אם יהיה נדחך בקצה השמים, משם יקבצך ה' א-להיך ומשם יקחך" (דברים ל ד), כפרקי נבואה שיש בהם אך ורק קיבוץ גלויות והם מתייחסים באופן מובהק לתקופתנו. כלל לא פשוט להאמין בנבואה, אך אין מנוס מהקביעה שהגאולה המתוארת במזמור התקיימה על ידי התנועה הציונית. האמונה בכך קשה הן ליהודים דתיים והן ליהודים שאינם דתיים, אך "מארצות קבצם" מתאר את תקופתנו שלנו.

בית ב' – ההולכים בדרך הגאולים

תָּעוּ בַּמִּדְבָּר בִּישִׁימוֹן	דָּרְךְ עִיר מוֹשֵׁב לֹא מִצָּאוּ.
רָעִיבִים גַּם צָמְאִים	נִפְשָׁם בָּהֶם תִּתְעַטֵּף.
וַיִּצְעֲקוּ אֶל ה' בְּצַר לָהֶם	מִמְצוּקוֹתֵיהֶם יִצִּילֵם.
וַיִּדְרִיכֵם בְּדֶרֶךְ יְשָׁרָה	לָלַכְתָּ אֶל עִיר מוֹשֵׁב.
יִדְּוּ לֵה' חֲסֵדוֹ	וַנִּפְלְאוּתוֹ לְבָנֵי אֲדָם.
כִּי הִשְׁבִּיעַ נֶפֶשׁ שְׂקָהָ	וַנִּפְשׁ רָעָבָה מִלֵּא טוֹב. (פס' ד-ט)

ארבעת הבתים שבמרכזו של המזמור מתארים ארבעה סוגים שונים של "גאולי ה' אשר גאלם מיד צר": "התועים במדבר", "ישבי חשך וצלמות", "ויגיעו עד שערי מות" ו"יורדי הים באניות". ההלכה למדה מפסוקים אלו ש"ארבעה צריכין להודות", וקבעה את ברכת 'הגומל' לתועים בדרך, לאסירים שהשתחררו, לחולים שהתרפאו וליורדי הים שהגיעו אל

2 חוקרי המקרא מצביעים על הכפילות "מערב" – "ים" ועל הצורך בציון קיבוץ הגלויות מדרום, ולכן הם מפרשים את המילה "ים" כקיצור ל"ימין". נראה שהמשורר ביקש להדגיש את קיבוץ הגלויות בדרך הים, ולצורך כך השתמש במשחק מילים: "ים" אכן יכול להתפרש כקיצור המילה "ימין" שפירושה דרום [השוו: "צפון וימין אתה בראתם" (תהילים פט יג)]. כמו כן, מונח זה יכול להצביע הן על הים שבמערב הארץ והן על הים שבדרומה [השוו: "ושתי את גבלך מים סוף ועד ים פלשתים" (שמות כג לא)]. כפי שנראה להלן, המשורר הדגיש את קיבוץ הגלויות בדרך הים גם בהמשך המזמור.

מחוז חפצם.³ לעומת זאת, קריאת המזמור בהקשרו המקראי – קריאת פשט נבואית לעומת הקריאה ההלכתית שאיננה תלויה בהקשר – תפרש בתים אלו כמתייחסים דווקא להולכים בדרך הגאולים. בקריאה כזו, המזמור מתייחס לכ-100,000 היהודים שעלו לארץ מראשית הציונות ועד לאחר מלחמת העולם הראשונה ולא לשלושת המיליונים שהיגרו בתקופה זו ממזרח אירופה לאמריקה. בהסתכלות הלכתית, גם יהודים אלו, כולל 750 האלפים שהיגרו ל'אוגנדה' שבאמריקה בשלוש השנים שבהן התנועה הציונית התעסקה בשאלת אוגנדה, חייבים להודות; אך בהקשר המקראי, המזמור מתייחס רק לגאולי ה' שהתקבצו מארצות העולם ועלו לארץ: לאלו שהלכו בדרך המדבר מתימן לעדן ומבגדד לארץ ישראל, לאלו ש'יצאו ממצרים' והלכו מאות קילומטרים במדבריות, אלו שהלכו מאתיופיה לסודן, קברו מאות בדרכם והשאירו רבים מאחוריהם, כדי לעלות על המטוסים שהביאו אותם לארץ דרך ים סוף והים התיכון. אלו הם 'גאולי ה'' ש'תעו במדבר בישימון דרך'.⁴

3 ראו ברכות נד ע"ב: "אמר רב יהודה אמר רב: ארבעה צריכין להודות – יורדי הים, הולכי מדברות, ומי שהיה חולה ונתרפא, ומי שהיה חבוש בבית האסורים, ויצא. יורדי הים מנלן – דכתיב: 'יורדי הים באניות וגו' המה ראו מעשי ה', ואומר: 'ויעמד רוח סערה יעלו שמים ירדו תהומות', ואומר: 'יחוגו וינועו כשכור', ואומר: 'ויצעקו אל ה' בצר להם וממצוקתיהם יוציאים', ואומר: 'יקם סערה לדממה', ואומר: 'וישמחו כי ישתקו', ואומר: 'יודו לה' חסדו ונפלאותיו לבני אדם'. הולכי מדברות מנלן – דכתיב: 'תעו במדבר בישימון דרך עיר מושב לא מצאו ויצעקו אל ה' וידריכם בדרך ישרה, יודו לה' חסדו'. מי שחלה ונתרפא – דכתיב: 'אולים מדרך פשעם ומעונותיהם יתענו כל אכל תתעב נפשם וגו', ויצעקו אל ה' בצר להם וגו', ישלח דברו וירפאם וגו', יודו לה' חסדו'. מי שהיה חבוש בבית האסורין, מנלן? – דכתיב: 'ישבי חשך וצלמות וגו', כי המרו אמרי אל וגו', ואומר: 'ויכנע בעמל לבם וגו', ואומר: 'ויצעקו אל ה' בצר להם', ואומר: 'יוציאם מחשך וצלמות וגו', ואומר: 'יודו לה' חסדו'".

כאמור, חידושו של רב הוא חידוש הלכתי. אם נפרש את המזמור כולו כפשטו, הרי הוא מזמור נבואי כדברי המאירי, ואין בו הלכה למעשה בזמן הגלות. קביעתו של רב היא שקיימת חובה להודות גם אם לא מדובר בהצלה בדרך של קיבוץ גלויות. במילים אחרות, לדעתו יש לדרוש את ההלכה שבמזמור בלא הבית הפותח, כהלכה למעשה ולא כהלכתא למשיחא. זוהי דוגמה יוצאת מן הכלל של היחס בין נבואה להלכה. לפי ההלכה יש חובה "להודות לה' חסדו" גם אם מדובר בהליכה מארץ ישראל ממצרים. אולם לפי הנבואה, חובת ההודיה היא רק אם עולים לארץ ישראל. בכל אחד מארבעת הבתים המרכזיים יש ארבעה חלקים, המתארים, לפי הסדר, את שלבי הגאולה: צרה, צעקה לה', הצלה – והודאה. בדרך מדרש ניתן לטעון שכנגד ארבעה חלקים אלה ניצבים ארבעת החלקים שבלחמי קרבן התודה – שלושה סוגי מצות וסוג אחד של חמץ. המצות, כלחם עוני, מסמלות את המצוקה והקושי – הצרה, הצעקה וההצלה; לעומתם החמץ, כמו בקרבן שתי

בתים ג'-ד – "כי המרו אמרי א' ועצת עליון נאצו"

יְשִׁבִי חֶשֶׁךְ וְצִלְמוֹת אֲסִירֵי עֲנִי וּבְרִזָּל.
כִּי הִמְרוּ אִמְרֵי אֵל וְעֲצַת עֲלִיוֹן נָאֲצוּ.
וַיִּכְנַע בְּעַמְלֵל לָבָם כָּשְׁלוּ וְאִין עֲזָר.
וַיִּזְעַקוּ אֵל ה' בְּצַר לָהֶם מִמַּצְקוֹתֵיהֶם יוֹשִׁיעֵם.
יֹצִיאֵם מִחֶשֶׁךְ וְצִלְמוֹת וּמוֹסְרוֹתֵיהֶם יִנְתַּק.
יִדְדוּ לַה' חֶסֶד וְנִפְלְאוֹתָיו לְבַנֵּי אָדָם.
כִּי שָׁפַר דְּלֹתוֹת נַחֲשָׁת וּבְרִיחֵי בְרִזָּל גִּדְעוּ. (פס' יז-טז)

אֲוֹלִים מִדְּרֶךְ פִּשְׁעָם וּמַעֲוֹנֹתֵיהֶם יִתְעַנּוּ.
כָּל אֶכָּל תִּתְעַב נִפְשָׁם וַיִּגִּיעוּ עַד שְׁעָרֵי מָוֶת.
וַיִּזְעַקוּ אֵל ה' בְּצַר לָהֶם מִמַּצְקוֹתֵיהֶם יוֹשִׁיעֵם.
יִשְׁלַח דְּכָרוֹ וַיִּרְפְּאֵם וַיִּמְלֹט מִשְׁחִיתוֹתָם.
יִדְדוּ לַה' חֶסֶד וְנִפְלְאוֹתָיו לְבַנֵּי אָדָם.
וַיִּזְכְּחוּ זְבַחֵי תוֹדָה וַיִּסְפְּרוּ מַעֲשָׂיו בְּרִנָּה. (פס' יז-כב)

כדי לעמוד על משמעותם של בתים אלו, יש להתייחס להקבלה כיאסטית הקיימת בין הבתים המרכזיים במזמור. בעוד הבית השני מתאר, כפי שראינו, את ההולכים בדרך קיבוץ הגלויות, ואליו מצטרף בכף גם הבית החמישי שבו נעסוק בהמשך, הרי שהבתים השלישי והרביעי עוסקים באלו שלא הלכו באותה הדרך ונשארו בגלות. קשה מאוד לומר זאת, הגרון חנוק, הלב ממאן, אך אין מנוס. משורר התהילים, שכתב פרקים אלו, ראה לפניו חזיונות נוראים: "חשך וצלמוות" ו"שערי מוות". אלה התקיימו בדמות מחנות המוות של הארורים הנאצים ימ"ש ושל הקומוניסטים ימ"ש – מחנות השמדה וגולאגים מלאים בהמוני אדם שלאסונם לא הלכו בדרך קיבוץ הגלויות. מראות אלו, שהיו למציאות בתקופתנו בצורה כה מזעזעת, צפו ועלו למול עיניו של המשורר כאשר כתב "ישיבי חשך וצלמות, אסרי עני וברזל". מעולם לא התממשה, בדרך נוראה כל כך, המציאות של "כל אכל תתעב נפשם ויגיעו עד שערי מות". אמנם, משורר התהילים לא תיאר את כל אלה שאבדו, שהושמדו ושנרצחו. הוא תיאר רק את הניצולים. אולי לא יכול היה, אולי לא רצה, ואולי גם אופק החזון הנבואי שבמזמור יש לו גבול והמשורר לא יכול היה לחזות שואה שכזאת.⁵

הלחם של שבועות, מסמל את הההודאה. ראו במאמרי, "חמץ ומצה בפסח, בשבועות ובקרבנות הלחם", מגדים י"ג, עמ' 28-29.

5 "אפילו רוח הקודש ששורה על הנביאים אינו שורה אלא במשקל" (ויקרא רבה ט"ו, ב); וראו גם באורות התחיה י"ח.

סיבות רבות ומגוונות הביאו לכך שהמוני אדם לא הלכו בדרך הגאולים. היו ביניהם רבים שלא הלכו מתוך התנגדות מלאה ומודעת ל"עצת עליון" – מתוכם גדולים שהאמינו כי לא זאת היא "עצת עליון"; ארה"ב סגרה את שעריה כבר בשנות ה-20, לאחר שקלטה שלושה מיליוני מהגרים יהודים; יהודי פולין פחדו לעלות ל'פולסטנה' כי "הערבים הורגים שם יהודים". מיותר לציין שמאורעות תרצ"ו-תרצ"ט, שאירעו בשנים אלו בארץ ישראל, לא גבו אפילו אלפית ממחיר הדמים של שואת יהודי אירופה. הבריטים הגבילו את העלייה מפאת רצונם לפייס את הערבים, ומאידך גם התנועה הציונית לא ששה לפתוח את שערי הארץ לרווחה: המנהיגות הציונית העדיפה להעלות ארצה יהודים צעירים ובריאים, שיקימו בארץ תשתית למדינה יהודית, ולהותיר באירופה את הזקנים ואת המשפחות עד לשלב מאוחר יותר. גם אלה שרצו לבוא, כמו סבי הי"ד שנהרג בגטו ווהאטין ערב שבועות התש"ג ואני קרוי על שמו, איחרו את המועד.

מעטים ראו את הנולד. מפקד יחידת האיסוף של חיל המודיעין במלחמת יום הכיפורים, יואל בן פורת, מתאר בספרו 'נעילה' כיצד אביו, בן למשפחת חוכרי שדות בגליציה המזרחית, היה הציוני היחיד במשפחתו. הוא רצה להתפרנס מעמל כפיו ולא מחכירת שדות, ובתגובה לעגו לו בני משפחתו ומשפחת אשתו שהוא בטלן ועובד כמו גוי. כאשר הוא התחיל לחוש את הצרה הקרבה, הוא קרא לבני משפחתו ואמר להם שהאדמה רועדת מתחת לרגליהם; הוא קרא להם למכור את כל רכושם ולהגר מאירופה – הם לאמריקה או לאוסטרליה והוא לארץ ישראל. חותנו סירב להרשות לו לעלות עם בתו ונכדיו. אם רצונו בכך הוא יכול לעלות בגפו, כך אמר, אך "בתי ונכדתי נשארים כאן". החתן נכנע ונשאר, וכאשר כבשו הגרמנים את גליציה נותר לפליטה מכל המשפחה רק הנכד, יואל בן פורת, לאחר שהצליח לברוח מהגטו ליער בעצת אביו. "אחרי המלחמה תעלה לארץ ישראל, לך לקבוצה, לחולדה, או שתהיה חייל בצבא היהודי כשתקום המדינה", אמר לו אביו. והבן מוסיף: "לא אמר 'אם תקום', כי היה בטוח שאכן תקום".

היו גם כאלו שנותרו באירופה ודימו שהם חיים בביטחון יחסי. החל מתחילת המלחמה ועד שנת 44', היוותה הונגריה מקלט לנמלטים מאימי השלטון הנאצי. הורטי – מושל הונגריה – היה אמנם אנטישמי, אך לא נאצי. הוא תמך בגרמנים במלחמתם, לכן הגרמנים לא נכנסו להונגריה, והורטי לא הרשה לס.ס. לתפוס יהודים בארצו. על חצי מיליון היהודים שחיו בהונגריה בתחילת המלחמה נוספו עד שנת 44' חצי מיליון יהודים נוספים שחיפשו בה מקלט. אולם כאשר הרוסים כבשו את הקרפטים, נכנסו הגרמנים ביום אחד להונגריה וכבשו אותה 'כיבוש מגן'. החל מאותו יום פעלה בהונגריה מכונת ההשמדה הנאצית במלוא עוצמתה. במשך ששה שבועות בלבד, אחרי פסח התש"ד, פינו הנאצים את כל יהודי הכפרים בהונגריה – 10,000 יהודים ביום! – לאושוויץ, בקצב רצחני שלא היה כמוהו מעולם. לאחר ששה שבועות נתן הורטי, שהיה עצור בארמונו, הוראה למשטרה ההונגרית להפסיק את שיתוף הפעולה עם הס.ס. הרכבות נעצרו, וחלק

מיהודי בודפשט ניצלו מהשמדה. בתקופה בה הונגריה היוותה מקלט לנמלטים מארצות אירופה, הסתובבו בה פעילים ציונים מועדות ההצלה, שזייפו מסמכים, התחפשו לקצינים גרמניים והבריחו יהודים. רבים סירבו לפקוח את עיניהם: רבנים וראשי קהילות אמרו להם להפסיק 'לעשות פאניקה', והיו מנהיגי ציבור שהעדיפו 'מילת כבוד של קצין גרמני' שהם יישלחו 'רק לעבודה'. חותני היה פעיל בועדת הצלה, ובפסח תש"ד, כאשר העתיד לקרות כבר היה ברור, הוא הגיע לבית משפחתו וניסה להציל את הוריו בעזרת מדים ומסמכים מזוייפים. אביו סירב: "אתה חי כמו שודד, כמו עולם תחתון", הוא אמר לו, "איני יודע אם תצליח להיגמל מאורח החיים הזה אי פעם". חותני ניסה להסביר לו שהוא מתכוון לעלות לארץ ישראל ולהתיישב בקיבוץ, אך אביו בשלו: "אני מעדיף להמשיך לחיות כמו יהודי הגון כל זמן שאפשר, ואם נגזר עלינו למות – נמות כולנו, כל המשפחה, ביחד". זרח ורהפטיג, זקן הציונות הדתית ומחשובי הפעילים בהצלה, סיפר שכאשר בא לראשי הישיבות בליטא וביקש להציל את התלמידים, שאלו הם "מה יהיה על הישיבות?". "אני דיברתי על הצלת בני הישיבות, והם דיברו על הצלת הישיבות", הוא טען בעצב.

אלו הם יושבי החושך והצלמוות, אסירי העני והברזל שהגיעו עד שערי מוות. יש לשים לב להבדלים שבין המסופר על תועי המדבר ויורדי הים בבתים השני והחמישי לבין התיאור שבשני הבתים המרכזיים: ה"צעקה" הופכת ל"זעקה" וה"הצלה" הופכת ל"ישועה" – ביטויים חזקים יותר. גם בבתים אלו ניתן לראות את השוני בין התפיסה ההלכתית והנבואית: "כל אכל תתעב נפשם ויגיעו עד שערי מות" מתייחס בראייה הלכתית לכל חולה מסוכן שנתרפא, אך ברור שכוונת המשורר בפשט הנבואי היא לתופעה ייחודית, לשואתם של אלו שלא הלכו בדרך קיבוץ הגאולים.

בית ה' – "יורדי הים באניות"

עֲשֵׂי מְלָאכָה בְּמַיִם רַבִּים.	יְיֹרְדֵי הַיָּם בְּאֲנִיּוֹת
וְנִפְלְאוּתֵיךָ בְּמַצּוֹלָה.	הִמָּה רָאוּ מַעֲשֵׂי ה'
וְתִרְוָמָם גְּלִיּוֹ.	וַיֵּאמֶר וַיַּעֲמֵד רוּחַ סְעָרָה
נִפְשָׁם בְּרָעָה תִתְמוּגָג.	יַעֲלוּ שָׁמַיִם יִרְדּוּ תְהוֹמוֹת
וְכָל חֲכָמָתָם תִּתְבַּלֵּעַ.	יִחֲוֶגּוּ וַיִּנְוְעוּ בְשֹׁכֹר
וּמִמְצוּקֵיהֶם יוֹצִיאֵם.	וַיִּצְעֲקוּ אֶל ה' בְּצָר לָהֶם
וַיִּחָשׂוּ גְלִיָּהֶם.	יָקָם סְעָרָה לְדָמָה
וַיִּנָּחֵם אֶל מַחֹז חֲפָצָם.	וַיִּשְׁמָחוּ כִּי יִשְׁתַּקּוּ
וְנִפְלְאוּתֵיךָ לְבַנֵּי אָדָם.	יֹדוּ לָה' חֲסֵדוֹ
וּבְמוֹשָׁב זִקְנִים יִהְלָלוּהוּ. (פס' כג-לב)	וַיִּרְמְמוּהוּ בְקַהֲל עַם

בבית ארוך זה חוזר המשורר לעסוק בגאולים העולים בקיבוץ הגלויות לארץ ישראל, והפעם בדרך הים. ביחס לבתים האחרים, תיאורי הצרה וההצלה בבית זה כפולים, ונפרשים על פסוקים רבים. המסורה הוסיפה בין ששת הפסוקים הראשונים בבית זה (פס'כג-כח) נו"נים הפוכות, המוסברות על ידי חז"ל כמצינו "פרשה שאינה במקומה"⁶. אכן, נראה שהמשורר השתמש במזמור קדום, שתיאר את הצלתם של יורדי הים, וערך ועיבד אותו לצורך מזמור הגאולים.

המאפיינים המיוחדים של בית זה מלמדים על החשיבות שייחס משורר המזמור לגאולה בדרך הים. קיבוץ גלויות בדרך זו לא התרחש מעולם, והוא ייחודי לגאולה המתוארת במזמור. בקריאת בית זה, נראה כאילו שמות אניות המעפילים מתרוצצים בין פסוקי הבית. גם ניצולי המחנות, ששרדו את אימתם של הבתים הקודמים, ממלאים את אניות הגאולים. אלו אניות שנבנו למשימות אחרות, מולאו פי עשרה או עשרים מקיבולתן ועלו לארץ ישראל בדרך ההעפלה, כשהשלטון הבריטי מנסה לעצור אותן ובסופו של דבר גוזר בכך את קיצו.

בית ו' – הגאולה מצרות הארץ והעם

העולים בדרך המדבר ובדרך הים עתידים למצוא במחוז חפצם, בארץ ישראל, ארץ שוממה:

יֵשׁם נְהָרוֹת לְמִדְבָּר	וּמִצְאֵי מַיִם לְצִמְאוֹן.
אֶרֶץ פְּרִי לְמִלְחָה	מִרְעַת יִשְׁבֵי בָהּ.
יֵשׁם מִדְבָּר לְאֲגַם מַיִם	וְאֶרֶץ צִיָּה לְמִצְאֵי מַיִם.
וַיֵּשְׁב שָׁם רְעֻבִים	וַיְכַוְּנוּ עִיר מוֹשָׁב.
וַיִּזְרְעוּ שָׂדוֹת וַיִּטְעוּ כִרְמִים	וַיַּעֲשׂוּ פְרִי תְבוּאָה.
וַיִּכְרְכֶם וַיִּרְבּוּ מְאֹד	וּבְהִמָּתָם לֹא יִמְעִיט. (פס' לג-לח)

הבית פותח בתיאור שפע, נהרות ומוצאי מים, שהפכו לשממה, למדבר צימאון. השיממון שמתאר המזמור מזכיר את תיאור הארץ לפני 130 שנה, כדוגמת תיאורו של מארק טווין בספרו 'מסע תענוגות לארץ הקודש'. העולים הראשונים לארץ ישראל מצאו בה מדבר, טרשים וביצות קדחת. הם הפריחו את הארץ, תיקנו את מקורות המים, בנו מושבים ומושבות, נטעו כרמים, זרעו שדות והקימו משקי בהמות. זו המהפכה החקלאית, "הקץ המגולה" (ראו סנהדרין צח ע"א).

6 ראו שבת קטו ע"ב-קטז ע"א.

בית ז'

הצרה האחרונה המצפה לגאולים השבים אל מולדתם מתוארת בבית המסיים של המזמור:

מַעֲצָר רָעָה וַיִּגְוֶן.	וַיִּמְעֵטוּ וַיִּשְׁחוּ
וַיִּתְעַם בְּתֵהוּ לֹא דָרַךְ.	שׁוֹפֵךְ בּוֹז עַל נְדִיבִים
וַיִּשָּׂם כְּצֹאן מְשַׁפְּחוֹת.	וַיִּשְׁגַּב אֲבִיוֹן מַעוֹנִי
וְכָל עֲוֹלָה קִפְצָה פִּיָּהּ.	יָרְאוּ יִשְׂרָאֵל וַיִּשְׁמְחוּ
וַיִּתְבּוֹנְנוּ חֲסֵדֵי ה'. (פס' לט-מג)	מִי חָכֵם וַיִּשְׁמַר אֱלֹהֵי

בבית זה המזמור אינו מתאר אסון, אלא רק באופן כללי – התמעטות קשה עם שלטון רעה ויגון. שוב מוסיפה כאן המסורה בפס' מ' נו"ן הפוכה. כפי שהסברנו לעיל, נו"ן כזו רומזת לשיר קדום, ונראה שבמקרה זה אנו יכולים לזהות אותו. שני חלקי הפסוק "שפך בוז על נדיבים – ויתעם בתהו לא דרך" מוזכרים בדבריו של איוב, המתלונן גם הוא על אובדן דרך של המנהיגים – אך תולה את הקולר בקב"ה שהביאם לידי כך:

לֹא שִׁגְג וּמִשְׁגָּהּ.	עָמוּ עַז וְתוֹשָׁפָהּ
וְשִׁפְטִים יְהוֹלֵל.	מוֹלִיךְ יוֹעֲצִים שׁוֹלֵל
וַיֵּאָסֵר אֲזוֹר בְּמַתְּנֵיהֶם.	מוֹסֵר מְלָכִים פֶּתַח
וְאֶתְנִים יִסְלֶף.	מוֹלִיךְ כְּהַנִּים שׁוֹלֵל
וְטַעַם זְקֵנִים יִקַּח.	מִסִּיר שְׁפָה לְנֶאֱמָנִים
וּמְזִיחַ אֶפְיָקִים רָפָהּ.	שׁוֹפֵךְ בּוֹז עַל נְדִיבִים
וַיֵּצֵא לְאוֹר צִלְמֹנֹת.	מְגַלֶּה עֲמֻקּוֹת מִנֵּי חֶשֶׁךְ
שׁוֹטֵחַ לְגוֹיִם וַיִּנְחָם.	מִשְׁגִּיא לְגוֹיִם וַיֵּאֲבֹדֵם
וַיִּתְעַם בְּתֵהוּ לֹא דָרַךְ.	מִסִּיר לֵב רָאשֵׁי עַם הָאָרֶץ
וַיִּתְעַם כְּשֹׁפֵר. ⁷	יִמְשְׁשׁוּ חֶשֶׁךְ וְלֹא אוֹר

בניגוד לצרות הקודמות, משורר התהילים אינו מתאר את ההצלה מצרת העם. כנגד "וימעטו וישחו" הוא רק מזכיר לנו את הגאולה מהצרות הקודמות ואת ריבוי הצאצאים: "וישגב אביון מעוני וישם כצאן משפחות". כולנו מכירים משפחות, רבות כצאן אדם, כל כינוס משפחתי ממלא אולם ויסודם בפליט או פליטה שהגיעו לבדם מאירופה לאחר שהותירו שם את כל משפחתם. כנגד אובדן הדרך של המנהיגים מתאר המזמור את תגובתם של יחידי סגולה, היודעים להודות לה' על חסדו: "יראו ישרים וישמחו... ויתבוננו חסדי ה'".

7 איוב יב טז-כה.

בכל שנותי בישיבת 'מרכז הרב' היה ראש הישיבה, הרב צבי-יהודה הכהן קוק זצ"ל, פותח את שיחתו כליל יום העצמאות בשני הפסוקים האחרונים של מזמור זה. את כוונתו המלאה הבנתי רק כאשר למדתי לראשונה את המזמור, לפני שלושים שנה, בהיותי כבר בישיבת 'הר עציון' באלון שבות. הרצי"ה פתח בשאלה מתבקשת: מדוע מכנה המשורר את המתבוננים בחסדי ה' "ישרים", ולא "צדיקים"? תשובתו התבססה על הדברים הידועים של הגמרא, המפרשת את הפסוק בזכריה כמתייחס לצדיקים לעתיד לבוא:

מאי דכתיב 'מי בז ליום קטנות' (זכריה ד י)? מי גרם לצדיקים שיתבזבז⁸ שולחן לעתיד לבוא? קטנות שהיה בהן, שלא האמינו בהקב"ה.⁹

הרצי"ה השתומם על גמרא זו: וכי ייתכנו אנשים שהגמרא מכנה אותם "צדיקים" והם אינם מאמינים בקב"ה?

"צדיקים שאינם מאמינים"?! תשובתו הייתה חד משמעית: כן, ישנם צדיקים שאינם מאמינים. ישנם צדיקים במידות, צדיקים בעולמם הפנימי, שאינם מתבוננים בחסדי ה'. יחידי הסגולה שעליהם דיבר המזמור הם אלה היודעים להודות לה' על חסדו גם כאשר כולם מתלוננים: "יראו ישרים וישמחו".¹⁰ הרצי"ה היה אחד מ"ישרים" אלו. למרות שהיה בכל גופו ונשמתו איש ארץ ישראל על כל מרחביה, כל רגב מאדמתה, ידע להודות לה' על חסדיו בהקמת המדינה. ב'מזמור י"ט' המפורסם שלו, בערב ששת הימים, הוא תיאר את הקרע שנשמתו לאחר ששמע את הכרזת האו"ם על חלוקת הארץ עם כינון מדינה יהודית. "לא יכולתי לצאת ולהצטרף לשמחה... כי אכן נתקיים דבר ה' שנבואה בתרי-עשר 'ואת ארצי חילקו'... באותו מצב, מזועזע בכל גופי, פצוע כולי וחתוך לגזרים – לא יכולתי אז לשמוח". מדינה יהודית בלי "חברון שלנו", בלי "שכם שלנו", בלי "עבר הירדן שלנו"?! הרצי"ה הלך לרב חרל"פ, "מזועזעים ישבנו ודמומים, לבסוף התאוששנו, ואמרנו שנינו כאחד 'מאת ה' היתה זאת, היא נפלאת בעינינו'" (מתוך ספר 'ארץ הצבי'). למרות שלא פילל למדינה קרועה כזו – הבין שזוהי החלטה שמימית, ושמח בכל מאודו על המדינה: "מאת ה' היתה זאת, היא נפלאת בעינינו". בהספדו על הרצי"ה בישיבת 'הר עציון' אמר הרב עמיטל, שלארץ ישראל יש עוד הרבה דואגים אבל לקדושת מדינת ישראל היה רק דואג אחד – הרב צבי יהודה!

כדי להתחסן כנגד האוש כדאי להביט על העיתונים מלפני מלחמת ששת הימים, ולא רק על עיתונים של עכשיו. העיתונים של אז שיקפו אווירה קודרת והיו מלאים בדברי יאוש ותסכול: כארבע שנים לפני כן פרש בן-גוריון לשדה בוקר ומינה את לוי אשכול –

8 בחלק מכתבי היד: "שיתבזו".

9 סוטה מח ע"ב.

10 בהקשר זה הזכיר הרצי"ה את דברי הנצי"ב בהקדמה לפירושו לתורה, שהאבות היו ישרים.

שר האוצר, ה'אנטי גיבור' – למחליפו; ראש הממשלה גמגם בנאומו הפומבי בכנסת ערב המלחמה בגלל בלכול דפים, ובעם נוצר פחד נוראי מחוסר ממשלה ומנהיגות. ברדיו קהיר כבר חגגו את הניצחון בתל אביב; רבים בארץ חשו פחד ממשי מפני שואה. במשך שלוש השנים שלפני כן הירידה הייתה גדולה יותר מהעליה, והיה מיתון כלכלי קשה בארץ. "האחרון שיצא בלוד, שלא ישכח לכבות את האור", אמרו אז. היאוש – ימיו כימי הציונות וכימי העם היהודי. היאוש הוא צלה של האמונה. אפשר לקרוא אותו בשירתו של ביאליק ובכתביו של ברנר, בהכרזת "העם היהודי אייכה" של חיים וייצמן, במכתב הפרידה של בנימין זאב הרצל, בשירי העצב של רחל מכינרת על הרעב בתרפ"ז ובאווירת היאוש והפחד של טרום ששת הימים. לא קל להתכונן בחסדי ה'. אפילו משה רבינו, גדול הנביאים, שאל "למה זה שלחתני" וביקש "הרגני נא הרג" כשראה משברים בתהליך הגאולה שאותו נשלח להוביל.

גם המזמור שבו אנו עוסקים, מזמור קיבוץ הגלויות, הוא מזמור קשה ומיוסר. אין בו גאולה של פחות מ-24 שעות (בדומה לתפיסת הגאולה המודרנית של תנועת חב"ד), אלא גאולה הדומה ליציאת מצרים שנמשכה 480 שנה עד בניין בית המקדש. בחסדי ה' לא עברנו ולו אחד מרובה מהמצוקות שעברו על בני עמנו בדור הקודם ובדור שלפניו. בה' באייר תש"ח התקיים חזונו של משורר המזמור: בפעם הראשונה מאז ומעולם יכלה אניה להיכנס, באופן חוקי ורשמי, לנמל חיפה, עם פליטי שואה ויהודים נרדפים מהעולם כולו. זהו חזון הגאולה של מזמור ק"ז, וזוהי פתיחתה של תפילת ערב העצמאות של המדינה היהודית המתחדשת בארץ ישראל. יהי רצון שנהיה ראויים לשיר את שירת הגאולה, שירת ישרים, ולדעת להתכונן חסדי ה'.